

Katedra Antropologii,
Akademia Wychowania Fizycznego im. B. Czecha w Krakowie,
Department of Anthropology, University School of Physical Education,

RYSZARD ŻARÓW

Selected demographic data of the families in Poland

Wybrane cechy demograficzne rodziny w Polsce

Pomiędzy rodziną, społeczeństwem, gospodarką i państwem istnieją relacje umożliwiające rozwój i spełnianie przez nią różnych funkcji. Najczęściej wymienia się następujące funkcje rodziny: prokreacyjną, seksualną, materialno-ekonomiczną, integracyjną, emocjonalno-ekspresyjną, religijną, stratyfikacyjną, rekreacyjno-towarzystwą, legalizacyjno-kontrolną (Tyszka 1976, Ziemska 1979, Adamski 1982).

Pomimo że rodzina funkcjonuje w określonych ramach społeczno-ustrojowych i nabiera stopniowo coraz to nowego charakteru w toku przemian, jakim podlega całe społeczeństwo, to jednak jest w pewnym stopniu niezależna. Rodzina odgrywała i odgrywa nadal ważną rolę w procesach socjalizacyjno-wychowawczych, stwarza optymalne warunki funkcjonowania ludzi również i w pozarodzinnych istotnych dla społeczeństwa rolach. Zdrowa i mocna ekonomicznie rodzina jest podstawą sprawnego funkcjonowania społeczeństwa oraz demokratycznego państwa.

Celem tego artykułu przeglądowego jest przedstawienie struktury rodzin, liczby zawieranych i rozwiązanych małżeństw, wielkości urodzeń żywych i analiza współczynników reprodukcji ludności w latach 1980 - 2003, a więc w okresie życia jednego pokolenia.

MATERIAŁ I METODA

Materiał stanowią dane o stanie i strukturze ludności, ruchu naturalnym ludności w latach 1980 - 2003 oraz wyniki Narodowych Spisów Powszechnych (NSP) z 1988 i 2002 roku zawarte w tablicach roczników demograficznych i statystycznych.

WYNIKI I OMÓWIENIE

1. Struktura rodzin

Według danych uzyskanych w NSP w 2002 roku było w Polsce 10457,6 tys. rodzin, tj. o 2,3% więcej niż wg spisu przeprowadzonego w 1988 roku (tab. 1). W porównaniu z 1988 r. liczba rodzin w miastach wzrosła o 3.6%, a na wsi praktycznie się nie zmieniła (spadek o 0.03%). W 2002 roku 63.2% rodzin mieszkało w miastach. Większość rodzin stanowiły małżeństwa z dziećmi – 56,0% w 2002 r. wobec 61,8% w 1988 r.; matek lub ojców z dziećmi było 19,4% wobec 15,4% w 1988 r. W 2002 r. małżeństw bez dzieci było 23,5%, a w 1988 r. 22,8%, natomiast partnerzy z dziećmi w 2002 r. stanowili 1,1%. W skład każdego typu rodzin z dziećmi mogły wchodzić rodziny z dziećmi mającymi własne źródło utrzymania.

Rodzin z pozostającymi na utrzymaniu dziećmi w wieku do 24 lat było w 2002 roku 6079 tys. wobec 6210 tys. w 1988 r., tj. o 2,1% mniej.

Tabela 1. Rodziny w gospodarstwach domowych wg typów rodzin w 2002 i 1988 r. (Rocznik Demograficzny 2004, Rocznik Statystyczny 1990, obliczenia własne)

Wyszczególnienie	2002		1988	2002
	w tys.	1988 = 100	w odsetkach	
Ogółem	10457,6	102,3	100	100
Małżeństwa bez dzieci	2369,8	101,7	22,8	22,7
Małżeństwa z dziećmi	5860,3	92,7	61,8	56,0
Matki z dziećmi	1798,3	128,8	13,7	17,2
Ojcowie z dziećmi	231,8	130,1	1,7	2,2
Partnerzy z dziećmi	110,7	.*	.*	1,1
Partnerzy bez dzieci	86,7	.*	.*	0,8

wg NSP w 1988 r. było ok. 110 tys. rodzin opartych na związkach kohabitacyjnych, tj. 1,3% ogółu małżeństw

Wśród małżeństw z dziećmi w 2002 r. 40,9% to małżeństwa z 1 dzieckiem, 39,1% z 2 dziećmi, 13,7% z 3 dziećmi a 6,2% to małżeństwa z 4 i więcej dziećmi. W przypadku rodzin niepełnych dominują rodziny z 1 dzieckiem (66,8%), rodzin z 2 dziećmi było 24,2%, z 3 dziećmi 6,3%.

2. Demograficzne uwarunkowania liczby rodzin

Procesy demograficzne takie jak ruch naturalny i wędrowniczy wpływają na liczbę, typ biologicznej rodziny oraz strukturę rodzin. Liczba zawieranych małżeństw w okresie 1980 - 2003 zmniejszyła się ogółem o 36,4%, podobnie w miastach jak i na wsi (tab. 2). Małżeństwa zawarte w miastach w 1980 roku stanowiły 60,9%, podobnie jak w roku 2003 (60,7%), pomimo wzrostu w tym okresie ludności miast z 58,7% do 61,6%. Spadek liczby zawieranych małżeństw wynika m.in. ze zmniejszenia w 2003 roku liczby kobiet (o 5,6%) i mężczyzn (o 6,3%) w przedziale wieku 20-29 lat. W tym przedziale wieku w 1980 roku 82,5% mężczyzn i 72% kobiet zawarło związek małżeński, a w 2003 r. - 73,9% mężczyzn i 76,7% kobiet. W 1980 r. 53,5% mężczyzn i 57% kobiet, spośród ogółu zawierających związek małżeński, było w wieku 20 - 24 lat; a w 2003 r. najczęstsza kategoria wieku zawierania małżeństw był przedział wieku 25 - 29 lat (41,6% mężczyzn i 47,4% kobiet). Nastąpiło więc przesunięcie wieku nowożeńców. Na wielkość liczby zawieranych małżeństw ma wpływ nie tylko sytuacja demograficzna, ale także inne czynniki, jak np. sytuacja gospodarcza kraju, bezrobocie, niepewność pracy, sytuacja mieszkaniowa. Powodują one odkładanie decyzji o założeniu rodziny przez młodych Polaków. Na liczbę istniejących rodzin i ich strukturę biologiczną wpływają dwa czynniki demograficzne: zgon i rozwody. Od lat utrzymuje się w Polsce wysoki wskaźnik zgonów oraz nadumieralność mężczyzn, obserwowana nawet w młodych grupach wieku. Zgony, głównie mężczyzn, w znacznym stopniu wpływają na liczbę rozwiązanych małżeństw. Z tego powodu przestało istnieć 19,4% małżeństw istniejących w 1980 r. i 18,1% w 2003 r. (wyliczenia z tabeli 2).

Tabela 2. Małżeństwa zawarte i rozwiązane w Polsce (Rocznik Demograficzny 2001, 2004)

Lata	Małżeństwa zawarte	Małżeństwa rozwiązane			Różnica między małżeństwami zawartymi a rozwiązanymi ^{a/}	Małżeństwa istniejące w tys. ^{b/}
		Ogółem	Przez			
			śmierć	rozwód ^{c/}		
Ogółem						
1980	307373	209856	170023	39833	92323	8745,3
1990	255369	226363	183927	42436	25194	9232,8
1995	207081	214551	176436	38115	-10402	9222,1
2000	211150	209774	167004	42770	-3388	9186,1
2002	191935	207510	162096	45414	-18436	8997,3
2003	195446	211486	162854	48632	-17945	8979,3
Miasta						
1980	187333	126604	92736	33868	57286	5128,5
1990	140976	138800	104501	34299	-926	5996,8
1995	120949	132708	101372	31336	-14473	5637,6
2000	128148	134700	98660	36040	-10597	5576,5
2002	115816	134553	96299	38254	-26487	5587,7
2003	118709	137367	96491	40876	-29437	5558,3
Wieś						

Lata	Małżeństwa zawarte	Małżeństwa rozwiązane			Różnica między małżeństwami zawartymi a rozwiązanymi ^{a/}	Małżeństwa istniejące w tys. ^{b/}
		Ogółem	Przez			
			śmierć	rozwód ^{c/}		
1980	120040	83149	77287	5862	35140	3617,0
1990	114393	86713	79424	7287	26970	3537,4
1995	86132	81075	75064	6011	4839	3589,7
2000	83002	74998	68344	6654	7285	3617,5
2002	76119	72869	65797	7072	8139	3409,6
2003	76737	74032	66363	7669	11579	3421,2

a/ po uwzględnieniu salda migracji zagranicznych i wewnętrznych osób pozostających w stanie małżeńskim, b/ stan w dniu 31.XII, c/ w podziale na miasta i wieś nie uwzględniono rozwodów orzeczonych z powództwa osób zamieszkałych za granicą

Tabela 3. Płodność kobiet i współczynniki reprodukcji ludności w Polsce (Rocznik Demograficzny 2001, 2004)

Lata	Urodzenia żywe w tys.	Płodność – urodzenia żywe na 1000 kobiet W wieku 15-49 lat	Współczynniki		
			dzietności ogólnej	reprodukcji	
				brutto	netto
Ogółem					
1980	695,8	76	2,276	1,108	1,073
1990	547,7	58	2,039	0,991	0,967
1995	433,1	43	1,611	0,783	0,765
2000	378,3	38	1,367	0,663	0,653
2002	353,8	35	1,249	0,606	0,599
2003	351,1	35	1,222	0,594	0,588
Miasta					
1980	383,4	66	1,928	0,939	0,910
1990	292,5	48	1,768	0,858	0,837
1995	232,7	36	1,401	0,680	0,664
2000	208,3	32	1,201	0,581	0,572
2002	197,5	31	1,110	0,537	0,531
2003	199,6	31	1,107	0,538	0,534
Wieś					
1980	312,4	94	2,908	1,416	1,368
1990	255,2	77	2,483	1,209	1,179
1995	200,4	58	1,958	0,952	0,931
2000	170,0	48	1,652	0,805	0,792
2002	156,3	43	1,488	0,725	0,716
2003	151,5	42	1,421	0,689	0,681

W 1980 i 2003 roku małżeństw rozwiązanych przez śmierć męża było odpowiednio 74,2% i 74,1%. Rozpad małżeństw na skutek zgonu któregoś ze współmałżonków jest częstszym zjawiskiem na wsi w porównaniu z miastem.

Z powodu rozwodu w 1980r. rozpadło się 19,0% małżeństw, a w 2003 r. - 23,0%. Na 1000 nowo zawartych małżeństw w roku 1980 było 129,6 rozwodów, a w 2003 roku - 248,8. W 2003 roku rozwiodło się 48632 par, z tego 44,7% przed upływem 10 lat okresu małżeństwa, i najczęściej zarówno kobiety (51,8%) jak i mężczyźni (54,4) w przedziale wieku 20-24 lata. Najczęściej rozwodzą się małżonkowie z 1 dzieckiem (39,9%) i bez dzieci (37,9%). W 2003 r. pozostało 44090 dzieci z małżeństw rozwiedzionych, małżeństw, które miały małoletnie dzieci (poniżej 18 lat); z tego 11,7% w wieku 0-2 lata, 25,9% w wieku 3-6 lat i 55,8% w wieku 7-15 lat. Zmniejszająca się liczba nowo zawieranych małżeństw, wysoki wskaźnik rozpadu rodzin z powodu zgonu któregoś ze współmałżonków oraz z powodu rozwodu, spowodowały, że w latach 1980 - 2003 zmieniła się różnica małżeństw zawartych nad rozwiązanymi. W 1980 r. nadwyżka małżeństw zawartych nad rozwiązanymi wyniosła 92 tys., a w roku 2003 liczba małżeństw nowo zawartych była niższa o 18 tys. od rozwiązanymi. Taka sytuacja wystąpiła po raz pierwszy po II wojnie światowej w 1993 r. (ponad 4 tys. mniej małżeństw zawartych od rozwiązanymi).

3. Urodzenia żywe

W 1980 roku urodziło się w Polsce 696 tys. Dzieci (tab.3). Od 1984 r. liczba urodzeń nieprzerwanie maleje. W 2003 roku było ich 351 tysięcy, co stanowi 50,4% urodzeń w 1980 roku, i o ponad połowę mniej niż w 1983 r., który był szczytowym rokiem ostatniego wyżu demograficznego (urodziło się wówczas 724 tys. dzieci). W 2003 r. współczynnik urodzeń wyniósł 9,2‰ i był o ponad 10 punktów niższy niż w 1980 r. Zmniejszenie się liczby urodzeń dotyczy zarówno rodzin zamieszkałych w miastach (z 18,5‰ do 8,5‰), jak i rodzin wiejskich (21,1‰ do 10,3‰), ale natężenie urodzeń na wsi jest w dalszym ciągu wyższe niż w mieście. Przyrost naturalny w miastach jest ujemny od 1998 r., na wsi zbliża się do 0 (w 2003 r. 0,2‰). Występuje stałe zmniejszanie się wskaźnika urodzeń małżeńskich z 95,2% w 1980 r. do 84,2% w 2003 r. (w miastach 81,5% , na wsi 87,7%). W 2003 r. urodziło się 55,5 tys. dzieci pozamałżeńskich.

Obserwowane w latach 90-tych XX wieku obniżenie liczby urodzeń w dalszym ciągu utrzymuje się (wg danych szacunkowych w 2004 r. urodziło się o 5 tys. dzieci więcej niż w 2003 r.). Od 1989 r. poziom reprodukcji ludności nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń. W 2003 r. współczynnik dzietności ogółem wyniósł 1,22 i był najniższy od ponad 50 lat (najbardziej korzystną sytuację demograficzną określa współczynnik kształtujący się na poziomie 2,1 - 2,15, tj., kiedy w danym roku na jedną kobietę w wieku 15-49 lat przypada średnio 2 dzieci. Stały spadek liczby urodzeń powodowany był zarówno wchodzeniem w okres największej płodności mniej licznych roczników kobiet, jak również zmianami w zachowaniach prokreacyjnych rodzin. Zachowania te zależą w dużej mierze od sytuacji bytowej rodzin, stanu zdrowia współmałżonków oraz poglądów co do planowania rodziny i planowania ciąży. Jest to wynikiem wyboru, jakiego coraz częściej dokonują ludzie młodzi decydując się najpierw na osiągnięcie określonego poziomu wykształcenia oraz stabilizacji ekonomicznej, a dopiero potem na założenie rodziny oraz jej powiększenie.

PODSUMOWANIE WYNIKÓW I WNIOSKI

Przeprowadzona analiza danych dotyczących rodzin pozwala na wskazanie tych cech, które przedstawiają aktualną strukturę rodzin oraz charakterystyczne kierunki przemian.

1. Dominującym typem rodziny pozostają nadal małżeństwa z dziećmi, zauważalny jest jednak spadek ich udziału w ogólnej liczbie rodzin przy jednoczesnym zwiększeniu małżeństw bez dzieci oraz rodzin niepełnych.
2. Zwiększa się liczba osób żyjących w związkach partnerskich, szczególnie wśród ludzi młodych.
3. Zmniejsza się udział rodzin z trojgiem i więcej dzieci, a wzrasta odsetek rodzin z jednym dzieckiem.

PIŚMIENNICTWO

1. Adamski F. Socjologia małżeństwa i rodziny: wprowadzenie. PWN Warszawa 1982, 49-51
2. Rocznik Demograficzny GUS Warszawa 2001
3. Rocznik Demograficzny GUS Warszawa 2004
4. Rocznik Statystyczny GUS Warszawa 1990
5. Tyszka Z. Socjologia rodziny. PWN Warszawa 1976, 61-69.
6. Ziemska M. Wpływ przemian funkcji rodziny na socjalizację dzieci. W: Rodzina i dziecko. Praca zbiorowa pod red. M. Ziemskiej, PWN Warszawa 1979, 227-254.
7. www.stat.gov.pl

STRESZCZENIE

W artykule przeglądowym przedstawiono strukturę rodzin, liczbę zawieranych i rozwiązanych małżeństw, wielkość urodzeń żywych i analizę współczynników reprodukcji ludności w latach 1980 - 2003, czyli w okresie życia jednego pokolenia.

ABSTRACT

The review article shows the families structure, total number of contracted and dissolved marriages, live births and analysis of the reproduction rates of population in 1980 - 2003, during life of one generation